

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Παλαιοσλαβική Γλώσσα

Ενότητα 1: Εισαγωγικό μάθημα

Αλεξάνδρα Ιωαννίδου

Τμήμα Σλαβικών Σπουδών

Αλεξάνδρα Ιωαννίδου
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Σλαβικών Σπουδών

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΣΛΑΒΙΚΗ

3^ο Εξάμηνο

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το σύγγραμμα που ακολουθεί αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια δημιουργίας ενός σύγχρονου και εύχρηστου εγχειριδίου της αρχαίας γλώσσας των Σλάβων – της γνωστής ως «παλαιοσλαβικής» ή «παλαιάς εκκλησιαστικής σλαβικής». Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν πολλά και αξιόλογα παρόμοια εγχειρίδια, μια και οι σλαβικές σπουδές από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και εξής με αφορμή κατ' αρχάς τη μετάφραση και τη μελέτη των παλαιοσλαβικών χειρογράφων πέρασαν τις πύλες των ευρωπαϊκών πανεπιστημίων, ενώ διδάσκονταν εδώ και δεκαετίες ως υποχρεωτικό μάθημα στις εκάστοτε φιλολογικές σχολές των σλαβικών χωρών.

Στα ελληνικά δεν υπάρχει παρά ελάχιστη παράδοση διδασκαλίας της παλαιοσλαβικής.

Το μοναδικό, ίσως, πλήρες και σημαντικό εγχείρημα να παρουσιαστεί η γλώσσα σε έλληνες σπουδαστές, έγινε το 1850 στην Κωνσταντινούπολη απ' τον Ιωάννη Δημητριάδη – βιβλίο που πρόσφατα ανατυπώθηκε φωτοτυπικά. Ωστόσο, με το όλο και περισσότερο αυξανόμενο ενδιαφέρον για τις σλαβικές σπουδές στη χώρα μας, η ύπαρξη μιας εισαγωγής στην παλαιοσλαβική ή παλαιά εκκλησιαστική σλαβική γλώσσα μπορεί να θεωρηθεί πλέον απαραίτητη. Η παρούσα εργασία προέκυψε από την επεξεργασία πανεπιστημιακών σημειώσεων για το αντίστοιχο μάθημα, το οποίο δίδαξα επί πέντε έτη στο πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Αν και το μάθημα στο συγκεκριμένο πανεπιστήμιο ήταν προγραμματισμένο για ένα εξάμηνο μόνο, φρονώ πως μια ενδεδειγμένη και σχετικά καλή γνώση του αντικειμένου, θα απαιτούσε τουλάχιστον δυο πανεπιστημιακά εξάμηνα εντατικής διδασκαλίας. Μόνο τότε οι σπουδαστές θα ήταν σε θέση να αποκρυπτογραφούν τα κείμενα, ανατέμνοντάς τα από άποψη μορφολογίας, συντακτικού και νοήματος. Σημειώνεται ότι το παρόν εγχειρίδιο είναι εισαγωγικό και πως για μια εις βάθος γνώση της γλώσσας, ο σπουδαστής θα πρέπει να μελετήσει πολύ περισσότερη ύλη. Για παράδειγμα: Δεν υπάρχουν κείμενα σε γλαγολιτική γραφή. Η απόκτηση της γνώσης της γλαγολιτικής μπορεί να γίνει με βάση τις περιγραφές του παρόντος τόμου, χρειάζεται όμως ενδεδειγμένη μελέτη.

Σε σχέση με τα παραπάνω, δέον να σημειωθεί πως στην Ελλάδα, όπου δεν υπάρχει παράδοση σλαβικών σπουδών και όπου, αντιθέτως, για πολλά χρόνια επικρατούσε δυσπιστία και αρνητικότητα ακόμα και απέναντι στις νεότερες σλαβικές γλώσσες, η εισαγωγή της παλαιάς εκκλησιαστικής σλαβικής σε πανεπιστημιακό πρόγραμμα σπουδών κρίνεται βήμα σημαντικό. Σε ένα πρόγραμμα σπουδών μάλιστα, το οποίο συμπεριλαμβάνει και την εκμάθηση κάποιων νεότερων σλαβικών γλωσσών, η παλαιοσλαβική λειτουργεί υποστηρικτικά: Μέσα απ' την πενταετή πείρα της διδασκαλίας της παλαιοσλαβικής σε τμήμα σπουδών περιοχής, μπόρεσα να διαπιστώσω με πόσο μεγαλύτερη ευκολία οι φοιτητές της πολωνικής, της σερβικής αλλά και της ρωσικής γλώσσας ήταν σε θέση να εμπεδώνουν και να αφομοιώνουν τα κλιτικά παραδείγματα των γλωσσών αυτών που με τις έξι και επτά πτώσεις τους, αλλά και με τις διάφορες εναλλαγές των συμφώνων φάνταζαν πάντα δύσκολα στους ξένους σπουδαστές.

Το βιβλίο αυτό είναι χωρισμένο σε πέντε μέρη:

Στο πρώτο μέρος γίνεται εισαγωγή στην ιστορία της παλαιοσλαβικής, στους Κύριλλο και Μεθόδιο, στα πρώτα συγγράμματα-γραπτά μνημεία κλπ. Στο δεύτερο μέρος επεξηγείται η σχέση της παλαιοσλαβικής με την πρωτοσλαβική, δίδονται οι πιο βασικοί κανόνες της ιστορικής φωνητικής και οι σχέσεις της παλαιοσλαβικής με τις νεότερες σλαβικές γλώσσες. Ακολουθεί μορφολογική παρουσίαση της γλώσσας με παραδείγματα κλίσεων, χωρισμένα σε κεφάλαια αναλογούντα στις διαφορετικές γραμματικές κατηγορίες. Στο τέταρτο μέρος υπάρχει μια μικρή εισαγωγή στην παλαιοσλαβική σύνταξη, ενώ στο πέμπτο παρατίθενται κείμενα προς μελέτη και σχετικές ασκήσεις.

Στα περισσότερα εγχειρίδια της παλαιάς εκκλησιαστικής σλαβικής υπάρχει παράρτημα με το βασικό λεξιλόγιο μεταφρασμένο στην εκάστοτε γλώσσα. Πιστεύω ότι το πιο σωστό είναι, κάτι τέτοιο να γίνει σε ξεχωριστό τόμο, να γραφτεί δηλαδή ένα ξεχωριστό λεξικό με όσο το δυνατόν περισσότερα λήμματα. Στην παρούσα εργασία υπάρχουν κείμενα προς μετάφραση και συζήτηση, ωστόσο και αυτά κανονικά θα πρέπει να συμπεριλαμβάνονται σε ειδικό τόμο, με ανθολόγηση περισσότερων κειμένων.

Το κυριότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει κανείς κατά τη σύνταξη μιας εισαγωγής στην Παλαιά Εκκλησιαστική Σλαβική είναι οι γραμματοσειρές. Η απόφαση για τη χρήση της μιας ή

της άλλης γραμματοσειράς διαθέσιμη μέσω του διαδικτύου ή των ειδικών στην κατασκευή λογισμικού δεν είναι καθόλου εύκολη. Τα τελευταία δυο χρόνια μάλιστα αποσύρθηκαν από τις σχετικές ιστοσελίδες όλες οι γραμματοσειρές για τη γλαγολιτική γραφή και διατίθενται πλέον έναντι χρηματικής αμοιβής. Επειδή όμως οι γραμματοσειρές είχαν σχεδιαστεί για χρήση από ένα λογισμικό, έπρεπε να γίνει σχετική προσαρμογή και παράλληλη χρήση περισσότερων γραμματοσειρών και διακριτικών σημείων. Τα αποτελέσματα δεν είναι τα ιδανικότερα, μπορούν όμως να θεωρηθούν σχετικά ικανοποιητικά. Ωστόσο θεώρησα πως είναι καλύτερη η χρήση της παλιάς κυριλλικής (ενίοτε και της γλαγολιτικής) γραφής αντί της μεταγραφής τους στα λατινικά, μια και εδώ έχουμε να κάνουμε με διδακτικό βιβλίο, που αποσκοπεί να εισαγάγει τον φοιτητή και στη μορφή των χειρογράφων – όσο αυτό είναι δυνατόν μέσα από τυπωμένο κείμενο.

Στη βιβλιογραφία και σε αναφορές σε νεότερες σλαβικές εκδόσεις που χρησιμοποιούν την κυριλλική γραφή (ρωσικές, βουλγαρικές κλπ.) προτιμήθηκε η μεταγραφή στη λατινική βάση του συστήματος ISO R9/1954.¹

¹ Πρβλ. σχετικά με τα συστήματα μεταγραφής αλφαβήτων απ' τα κυριλλικά στα λατινικά: Paul Cubberley, "Alphabets and Transliteration". Στο: B. Comrie, Gr.G. Corbett (επιμ.), *The Slavonic Languages*. Λονδίνο-Νέα Υόρκη 2002: 20-59.

Α. Η ΠΑΛΑΙΟΣΛΑΒΙΚΗ, Ή Η ΠΑΛΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΣΛΑΒΙΚΗ

Α1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Τα Παλαιοσλαβικά (η παλαιά εκκλησιαστική σλαβική) αποτελούν την αρχαιότερη γραπτή μορφή σλαβικής γλώσσας. Δημιουργήθηκαν στα μέσα του 9^{ου} αιώνα, ενώ τα γραπτά μνημεία παλαιοσλαβικής γλώσσας που έχουν διατηρηθεί μέχρι σήμερα χρονολογούνται μόλις τον 10^ο και τον 11^ο αιώνα. Με άλλα λόγια, ενώ γνωρίζουμε ότι η πρώτη γραφή της παλαιοσλαβικής γλώσσας επινοήθηκε και διδάχθηκε τον 9^ο αιώνα, τα πρωτότυπα των πρώτων σλαβικών γραπτών μνημείων έχουν χαθεί. Τόσο τα πρώτα κείμενα του 9^{ου} αιώνα, όσο και αυτά του 10^{ου} και του 11^{ου} αιώνα που έχουν διατηρηθεί μέχρι σήμερα, είναι εκκλησιαστικού περιεχομένου. Για τον λόγο αυτό, η Παλαιοσλαβική συναντάται στην βιβλιογραφία και με το όνομα (αρχαία/παλαιά) *εκκλησιαστική σλαβική*, (Old) Church Slavonic, (Alt)kirchenslavisch.² Στα ίδια τα παλαιοσλαβικά κείμενα, η γλώσσα ονομάζεται slověnskъ. Τα Παλαιοσλαβικά ως γραπτή γλώσσα δημιουργήθηκαν απ' τους αδελφούς Κύριλλο και Μεθόδιο με σκοπό τη μετάφραση των βασικών εκκλησιαστικών κειμένων στα σλαβικά, προκειμένου να στηριχθεί ο εκχριστιανισμός των Σλάβων. Λόγω της σοβαρότητας των κειμένων αυτών, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι τα παλαιοσλαβικά κείμενα αποτελούν τη λογοτεχνική, επίσημη γλώσσα των Σλάβων του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα. Ωστόσο, παρά τον επίσημο χαρακτήρα τους, η ιστορία της δημιουργίας τους, αλλά και η εξέλιξή τους³ εξασφαλίζουν

² Σχετικά με την ονομασία των Παλαιοσλαβικών και λόγω της συγγενείας τους με τα Βουλγαρικά, στη Βουλγαρία συνηθίζεται και η ονομασία Παλαιοβουλγαρικά (starobălgarski).

³ Με τους αιώνες και τον διαχωρισμό των σλαβικών λαών και γλωσσών, πολλά στοιχεία στις αντιγραφές των επόμενων αιώνων προσαρμόζονται στις επιμέρους γλώσσες, οπότε προκύπτουν οι διάφορες συντάξεις των σλαβικών: Για παράδειγμα, τα αρχαιότερα εκκλησιαστικά σλαβικά κείμενα με ρωσική σύνταξη χρονολογούνται τον 11^ο αιώνα, με σερβική σύνταξη τον 12^ο, με τσέχικη και πολωνική σύνταξη από τον 13^ο και τον 14^ο αιώνα.

την βεβαιότητα των ερευνητών ότι σε αυτά αποτυπώθηκαν βασικά φωνητικά μορφολογικά χαρακτηριστικά της προφορικής γλώσσας των Σλάβων της εποχής εκείνης. Λόγω της καταγωγής των «αποστόλων των Σλάβων», του Κύριλλου και του Μεθόδιου, θεωρούμε ότι στα πρώτα σλαβικά μνημεία αντικατοπτρίζονται περισσότερο τα χαρακτηριστικά της γλώσσας των νότιων Σλάβων. Ωστόσο, συγχρόνως γνωρίζουμε ότι τα πρώτα αυτά κείμενα εξυπηρετούσαν στον εκχριστιανισμό και των βορείως εγκατεστημένων Σλάβων – άρα ότι γίνονταν κατανοητά και από αυτούς. Αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα παλαιοσλαβικά κείμενα βρίσκονται γλωσσικά πολύ κοντά σε μια κοινή και κατανοητή απ' όλους τους Σλάβους γλώσσα. Με τις πληροφορίες για την κοινή ινδοευρωπαϊκή προέλευση των περισσότερων ινδοευρωπαϊκών γλωσσών που έχουμε και βασιζόμενοι στα παλαιοσλαβικά κείμενα αναπλάθουμε τη λεγόμενη «πρωτοσλαβική», μια γλώσσα υποθετική ως ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στην ινδοευρωπαϊκή και τα παλαιοσλαβικά.⁴ Με άλλα λόγια, η ανάλυση των παλαιοσλαβικών κειμένων έχει συμβάλει σημαντικά στην ιστορική σλαβική γλωσσολογία, αλλά και στη γενικότερη συγκριτική ιστορική γλωσσολογία.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί η διαφορά ανάμεσα στους όρους «παλαιά εκκλησιαστική σλαβική» και «εκκλησιαστική σλαβική». Ο όρος «παλαιά εκκλησιαστική σλαβική» αναφέρεται σαφώς στα πρώτα σλαβικά μνημεία και στην πρώτη μορφή της γλώσσας, όπως αυτή μας είναι γνωστή από συγκεκριμένα μνημεία. Ο όρος «εκκλησιαστική σλαβική» αναφέρεται στις επιμέρους μορφές που πήρε η γλώσσα *μεταγενέστερα*, σε *διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές*, οπότε και έχουμε διαφορετικές «συντάξεις» της εκκλησιαστικής σλαβικής (μιλάμε δηλαδή για τη «μεσοβουλγαρική», την «παλαιοσερβική», την «παλαιορωσική», την «κροατική» και τη «ρουμανική» σύνταξη της εκκλησιαστικής σλαβικής. Επίσης, στη βιβλιογραφία γίνεται λόγος και για «παλαιοτσεχική» σύνταξη, ενώ ο όρος «εκκλησιαστική σλαβική» επεκτείνεται ενίοτε και στις νεότερες γλώσσες.

⁴ Ο διαχωρισμός των πρωτοσλαβικών σε επιμέρους γλωσσικές μορφές υπολογίζεται ότι άρχισε περίπου τον 6^ο με 7^ο μ.Χ. αιώνα. Στη γλωσσολογία υπάρχει και ο όρος «κοινή σλαβική», *slave commun, common slavic*, που για άλλους ταυτίζεται με τα πρωτοσλαβικά, για άλλους αποτελεί το αμέσως επόμενο στάδιο και ενδιάμεσο σταθμό πριν τα παλαιοσλαβικά. Βλ. W. Hock: “Das Urslavische“. Από: P. Rehder (επιμ.), *Einführung in die slavischen Sprachen*. Darmstadt 1998, σ.27-28.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Αλεξάνδρα Ιωαννίδου, 2015.
Αλεξάνδρα Ιωαννίδου. «Παλαιοσλαβική Γλώσσα. Ενότητα 1: Εισαγωγικό μάθημα». Έκδοση: 1.0.
Αθήνα 2015. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:
<http://opencourses.uoa.gr/courses/SLAVSTUD101/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

